

УДК 316.772

С.Барматова,
доктор соціологічних наук

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ЙОГО РОЛЬ ТА МОЖЛИВОСТІ В МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена аналізу можливостей громадянського суспільства України виступати рушійною силою в процесі демократизації й модернізації сучасної держави, і окрема української. Проаналізовані позитивні й негативні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні, показано, що, незважаючи на наявність окремих негативних проявів, громадянське суспільство демонструє позитивну динаміку і його розвиток може виступати ознакою демократичності Української держави.

Keywords: *civil society, public trust, indexes of development, ungovernmental establishments; eleemosynary.*

Ключові слова: *громадянське суспільство, суспільна довіра, показники розвитку, недержавні установи; благодійні організації*

Ключевые слова: *гражданское общество, общественное доверие, показатели развития, неправительственные учреждения; благотворительные организации*

Постановка проблеми. Однією з ознак демократичності держави є розвиток і стан громадянського суспільства, тобто ситуація, за якої держава й громадянське суспільство є двома взаємодіючими елементами рівноважної політичної конструкції суспільства. Але якщо для країн розвинутої демократії партнерські відносини між державою й громадянським суспільством стали вже традиційними, то для пострадянських держав ця традиція тільки формується.

Аналіз останніх публікацій. В останні роки концепт “громадянське суспільство” є одним із таких, до яких вчені звертаються дуже часто. Вивченню громадянського суспільства й різних форм його проявів присвячували свої роботи політологи, політтехнологи, історики, економісти, соціологи. Цілі наукові інститути (наприклад, Національний інститут стратегічних досліджень) і організації (Український Центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова тощо) звертаються до досліджень громадянського суспільства як до однієї з пріоритетних дослідницьких тем. Серед вчених, які займаються вивченням проблем громадянського суспільства в Україні, можна назвати А.Малюка, В.Степаненка, А.Єрмолаєва, О.Корнієвського, М.Розумного й багатьох інших. Водночас актуальність таких досліджень залишається дуже високою.

Таким чином, *темою даної статті* є аналіз того, чи можливо розглядати громадянське суспільство, що функціонує в Україні, вагомим фактором демократизації й модернізації Української держави.

За рейтингами впливових міжнародних організацій, показники розвитку громадянського суспільства в Україні хоч не демонстрували позитивної динаміки, але стабілізувалися на досягнутому рівні. Так, за результатами дослідження *Nations in Transit*, рейтинг розвитку громадянського суспільства в Україні (2,75 бала) кращий або значно кращий, ніж в інших пострадянських країнах (крім країн Балтії). Аналогічний показник за 2011 р. становить: в Азербайджані – 5,75 бала, у Білорусі – 6 балів, у Вірменії – 3,75 бала, у Грузії – 3,75 бала, у Казахстані – 5,75 бала, у Киргизстані – 4,75 бала, у Молдові – 3,25 бала, у Російській Федерації – 5,5 бала, у Таджикистані – 6 балів, у Туркменістані – 7 балів, в Узбекистані – 7 балів. Водночас в Естонії, Литві, Латвії, Словаччині, Чехії він становить 1,75 бала, у Польщі – 1,5 бала, в Угорщині – 2 бали [1].

Утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави визначено Законом України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”

від 1 липня 2010 р. одним з основних напрямів внутрішньої політики України.

Діяльність громадянського суспільства регулюється також Законами України: “Про об’єднання громадян”, “Про соціальний діалог в Україні”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про інформацію”, “Про професійні союзи, їх права і гарантії діяльності”, “Про молодіжні й дитячі громадські організації”, “Про організації роботодавців”, “Про організації самоорганізації населення”, “Про професійні спілки творчих працівників і творчі союзи”, “Про добродійність й благодійні організації”, “Про волонтерську діяльність”, “Про свободу совісті й релігійні організації”, “Про соціальні послуги”, “Про принципи державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності”.

Ініціюючи дію інструментів демократії участі, Кабінет Міністрів України видав постанову “Про забезпечення участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики” від 3 листопада 2010 р.

Перевагою громадянського суспільства перед державою є насамперед його можливість забезпечити:

- надання якісних і економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації, і переважно шляхом виготовлення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг;
- організацію громадян для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;
- поширення добродійності й надання адресної й оперативної благодійної допомоги;
- неполітичне, тобто без мети одержання політичної влади, уявлення й просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і в комунікації з політичними акторами;
- участь у прийнятті рішень і забезпечення, у такий спосіб, більшої ефективності рішень, враховуючи інтереси різних соціальних груп;

➤ здійснення суспільного контролю над владою й боротьби з корупцією.

Ці переваги одержали істотне й обґрунтоване підтвердження в практиці країн розвинутої демократії. Так:

✓ неурядові організації створюють 3–9% ВВП розвинених країн (5% – у Бельгії, 7,9% – у Канаді);

✓ у суспільному секторі країн Європейського Союзу працевлаштовано від 4,4% до 14% працездатного населення, або принаймні п'ять людей з кожних ста;

✓ у суспільному секторі країн Європейського Союзу працює у 10 разів більше людей, ніж у легкій промисловості, і в 5 разів більше, ніж у харчовій промисловості;

✓ у країнах Центрально-Східної Європи громадські організації залучають утричі більше внутрішніх і зовнішніх інвестицій у соціальну сферу, ніж державні й комунальні установи соціального спрямування;

✓ внесок неурядових організацій у ВВП країн Європейського Союзу зростає вдвічі швидше, ніж внесок легкої промисловості;

✓ громадянське суспільство в сукупності – це сьома економіка світу по ВВП (1,3 трлн умовних одиниць, який дорівнюється ВВП Франції або Великої Британії);

✓ громадянське суспільство створило у світі більше 25 млн оплачуваних робочих місць (найбільша транснаціональна корпорація створює 3,5 млн робочих місць);

✓ 60% представників громадянського суспільства (з волонтерами включно) зайняті в наданні послуг, 40% з яких – послуги соціальні, медичні й освітні [2, 4–5].

Неурядові організації, таким чином, підтримають і відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності.

Безсумнівною перевагою громадянського суспільства перед державою є також його необтяженість традиційними для держави проблемами, а саме: національним питанням, патерналістськими очікуваннями громадян, міжнародними зобов'язаннями.

Це дає змогу інституціям громадянського суспільства “вибирати” ті ніші для діяльності, які ці організації можуть освоїти. Тому організації громадянського суспільства “зосереджені” у таких секторах: найбільша частка (16,7%) припадає на оздоровчі й фізкультурно-спортивні об’єднання. Об’єднання професійної спрямованості й молодіжні організації становлять відповідно 10,4% і 9,6% загальної кількості громадських організацій, об’єднання ветеранів і інвалідів – 8,6%, освітні й культурно-виховні організації – 5,2% [3, с. 7–9].

У кількісних показниках на 1 січня 2012 р. в Україні налічувалося 71 767 громадських організацій, 27 834 професійних спілок та їх об’єднань, 13 475 благодійних організацій, 13 872 об’єднань співвласників багатоквартирних будинків і 1306 органів самоорганізації населення [4].

Тенденція збільшення кількості неурядових організацій дає підстави говорити про посилення значення й вагомості громадянського суспільства в Україні.

Поряд з цим, розвиток громадянського суспільства стикається з низкою проблем, до яких відносять такі:

За оцінками зарубіжних експертів, громадянське суспільство в Україні характеризується як перехідне й неконсолідоване [5], тобто таке, яке не досягло рівня країн розвинутої демократії й зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану.

Труднощі, з якими зустрічається Україна, проявляються у тому, що формування структур громадянського суспільства серйозно утруднюється факторами, що утворюють суто українську суспільно-політичну специфіку:

1. Регіональним розколом України, що проходить по лінії культурно-ціннісних відмінностей.

2. Різноспрямованістю зовнішньополітичних орієнтацій громадян України з різних регіонів країни.

3. Інтенсивним зовнішнім втручанням у внутрішньополітичні справи України.

4. Далеко не всі зареєстровані в Україні організації громадянського суспільства є активно й постійно діючими,

або ж взагалі реально існуючими. Так, за даними Державного комітету статистики України, про результати своєї діяльності за 2010 р. органам статистики відзвітували 21 677 центральних органів громадських організацій, що становить лише 39,2% їх загальної кількості [3, с. 9].

5. Навіть серед тих громадських організацій, які дійсно функціонують, непросто з'ясувати, яка їхня частина відстоює інтереси саме громадян, а які є суспільними лише за статусом і зорієнтовані на зовсім інші цілі: обслуговування інтересів фінансово-промислових груп; сприяння політичним партіям і блокам; імітація суспільної підтримки деяких органів влади; одержання грантів міжнародних організацій і фондів; здійснення інших видів лобістського впливу тощо.

Це означає, що в Україні поки що не сформувалася внутрішня потреба в існуванні такої кількості НУО, яка зареєстрована, немає зацікавленості вітчизняних комерційних структур у підтримці НУО як найважливішої складової громадянського суспільства. Існуючі НУО мають яскраво виражений імітаційний характер. Вони створюються й існують не стільки для вирішення внутрішньоукраїнських суспільно-політичних завдань, скільки для маніпулювання суспільною думкою в інтересах інших держав, у тому числі й для проведення політичних спеоперацій.

6. Досить низьким є також показник членства громадян у політичних партіях і громадських організаціях, що звужує інституціональні можливості взаємодії суспільства з органами державної влади: включеними в діяльність політичних партій є лише 4,7% громадян; поряд з тим до активної суспільної діяльності причетними себе вважають 11,6% респондентів [6].

7. Суттєво гальмує процес формування позитивного досвіду застосування різних форм участі громадян у формуванні й реалізації місцевої політики недосконале законодавство у цій сфері.

8. Велика кількість НУО, які фінансуються іноземними фондами, що сприяє ініціації громадянського суспільства “ззовні”. Це, у свою чергу, означає, що ці організації націлені передусім на тиск на владу (державу), а не на конструктивну взаємодію з нею.

9. За оцінками експертів, лише приблизно 1% економічно активного населення України працює в НУО. У Чехії й Угорщині цей показник майже вдвічі більший (1,7% і 2% відповідно), у Німеччині – майже в 7 разів більше (6,8%). Згідно з оцінками “Творчого центру “Каунтерпарт” частка активних і постійно діючих громадських організацій (тобто таких, які працюють не менше двох років, мають досвід виконання двох і більше проектів і є відомими у своєму регіоні) становить лише 8–9% їх загальної кількості [7, с. 18].

10. Відсутня підтримка НУО з державного бюджету, водночас організації, що представляють громадянське суспільство, обмежені у можливості здійснення підприємницької діяльності.

11. Механізми участі інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації державної політики не забезпечуються та не використовуються належним чином.

12. Немає розуміння значення громадянського суспільства для стійкості тенденцій демократичного розвитку України з боку еліт, немає цього розуміння й у самих середньостатистичних українців, оскільки вони не відчують потреби в ньому.

Ще однією, доволі серйозною проблемою є довіра до інституцій громадянського суспільства з боку середньостатистичних українців. Згідно із середнім показником за останні два роки на основі даних соціологічних досліджень Українського Центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, у цілому 28,4% населення України довіряють громадським організаціям, при цьому лише 3,4% населення довіряють повністю, 25,2% – скоріше довіряють. Не довіряють громадським організаціям 53,3% населення, при цьому 21,7% зовсім не довіря-

ють, а 31,58% – скоріше не довіряють [8]. Таким чином, середній показник довіри до громадянського суспільства в Україні нижчий, ніж, наприклад, в Албанії (39,6%) або у Грузії (45,6%).

Висновки. Експерти відзначають, що громадянське суспільство в Україні стало активнішим, ніж рік тому. Експерти констатують, що за останні роки українська влада дедалі частіше стала зважати на громадянське суспільство й залучати його до процесу управління й прийняття рішень. Як позитив відзначається прийняття необхідного законодавства по неурядових організаціях і доступу до публічної інформації, а також участь України в міжнародній ініціативі “Відкритий уряд”. Про це говориться в спеціальному звіті “Б’ючи тривогу: на захист демократії в Україні”, який підготувала міжнародна організація “Freedom House” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” [9].

Як свідчать дані ще одного дослідження – “Суспільна думка в Україні”, проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) у липні 2011 р., дедалі більше громадян України, що знають про діяльність НУО, вважають, що вони НУО безумовно, необхідні або необхідні для своєї країни. Відсоток таких українців зріс з 63% у 2010 р. до 76% у 2011 р. Це найвищий показник, зафіксований за весь час цього дослідження (проводиться з 1997 р.) [10]. За даними Інституту соціології НАН України, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій усе ще залишається серед найменш значущих для громадян України цінностей (менше 3-х балів за 5-бальною шкалою), водночас цей показник піднявся з 2,09 бала у 1994 р. до 2,46 бала у 2011 р. [11].

Ці результати дають підстави констатувати переважання позитивних тенденцій у процесі розвитку громадянського суспільства над негативними, і посилення тенденцій його впливу на демократизацію й модернізацію Української держави.

Література

1. *Nations in Transit 2011 / Country Reports* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2011>.
2. *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп.* / [А.В.Єрмолаєв, Д.М.Горєлов, О.А.Корнієвський та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 48 с.
3. *Громадські організації в Україні у 2010 році : стат. бюлетень / Держкомстат України.* – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2011.
4. *Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 1 січня 2012 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://urstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip.
5. *2009 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia 13th Edition – June 2010* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex.
6. *Соціологічне опитування: Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності? Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=367.
7. *Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002–2006 роки / Підготовлено Творчим Центром Каунтерпарт.* – К. : Макрос, 2006.
8. *Чи довіряєте Ви громадським організаціям? (динаміка, 2001–2011) Соціологічне опитування Центру ім.Разумкова.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81.
9. *Гражданское общество в Украине стало более активным, чем год назад – отчет “Freedom House”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ostro.org/general/politics/news/402480/>.
10. *Громадська думка в Україні. Головні результати опитування проведеного IFES у липні 2011 року.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ifes.org/~media/Files/Publications/Survey/2011/Public_Opinion_in_Ukraine_2011_Report_UKR.pdf України.
11. *Україні – 20 : погляд соціолога. Прес-реліз прес-конференції “Україні – 20 : моніторинг соціальних змін” 3 серпня 2011 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-oc.com.ua/institute/presrel_08_2011-1.pdf.